

PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH

- konserwacja pokrycia metalowego dachu
- konserwacja desek szalunkowych ścian szczytowych i podsufitki
- konserwacja wieży
- konserwacja sygnaturki
- konserwacja kamiennego cokołu we wnętrzu kościoła (ściana północna i wschodnia)

Kościół p.w. Narodzenia NM Panny
na górze św. Justa
TĘGOBORZE

Opracowała:

mgr Anna Koszarska – Konserwator Dziel Sztuki

32-020 Wieliczka

ul. Wygoda 37

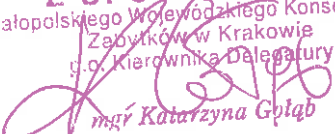
email: a.koszarska@wp.pl

tel. 692 733 032

Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków
w Krakowie
Delegatura w Nowym Sączu
ul. Wiśniowieckiego 127
33-300 Nowy Sącz
tel. 18 442-84-84, 442-82-52

Załącznik do pozwolenia Nr 1213/024/PC

DNS -T...5642...11:1.024/PC

Z UPOWAŻNIENIA
Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora
Zabytków w Krakowie
p.o. Kierownika Delegatury

mgr Katarzyna Gólab

mgr Anna Koszarska
Konserwator Dziel Sztuki
ul. Wygoda 37, 32-020 Wieliczka

Wieliczka 2023r.

KARTA TYTUŁOWA

– Identyfikacja obiektu:

Drewniany kościół p.w. Narodzenia NM Panny (dawniej św. Justa) – kościół filialny.
Wpisany do Rejestru Zabytków wojew. małopolskiego pod nr A-82/29 dnia 9 I 1969 roku.

– autor:

nieznany

– czas powstania:

XVIII wiek

– technika wykonania:

Kościół wzniesiony z drewna jodłowego, w konstrukcji zrębowej, jednonawowy z wielobocznie zamkniętym prezbiterium. Kościół na kamiennym podmurowaniu. Dach siodłowy, dwuspadowy (pierwotnie kryty gontem), obecnie pokryty blachą.

– rodzaj prac:

Prace dotyczą:

- konserwacja pokrycia (dachy metalowej) dachu,
- konserwacja desek szalunkowych ścian szczytowych i podsufitki,
- konserwacja wieży,
- konserwacja sygnaturki,
- konserwacja kamiennego cokołu we wnętrzu kościoła (ściana północna i wschodnia).

– właściciel obiektu:

Parafia Rzymskokatolicka p.w. św. Stanisława
30-312 Tęgoborze 12

– autor opracowania:

mgr Anna Koszarska – Konserwator Dziej Sztuki
32-020 Wieliczka, ul. Wygoda 37
tel. 692 733 032, email: a.koszarska@wp.pl

Piotr Łopatkiewicz

*Drewniany kościół Narodzenia
N M Panny (dawniej Św. Justa)
w Tęgoborzu-Juście*

Wstępne studium historyczno-naukowe

Krosno 2017

Spis zawartości opracowania

Wprowadzenie	3
1. Kult św. Justa a początki kościoła na górze Just w Tęgoborzu	3
2. Kościół w Tęgoborzu-Juście w zainteresowaniach starożytników i konserwatorów zabytków XIX wieku	5
3. Wyniki oględzin architektonicznych i problematyka konserwatorska	6
4. Kluczowe elementy wyposażenia wnętrza	12
4.1 Nastawa ołtarza głównego	12
4.2 Gotycka rzeźba Matki Boskiej z Dzieciątkiem	12
4.3 Kamienna późnogotycka chrzcielnica	13
4.4 Pozostałe elementy wyposażania	15
5. Postulaty i zalecenia konserwatorskie	16

Wprowadzenie

Drewniany kościół Narodzenia Najświętszej Marii Panny (dawniej Św. Justa), usytuowany na górze zwanej Just nieopodal Tęgoborzy, należy do skromnych budowli sakralnych. Na skutek przebudowy i zatarcia dawnych cech architektonicznych, zaliczyć wypada go do grupy dalece enigmatycznych zabytków sztuki, które oczekują na podjęcie specjalistycznych badań. Już sam czas powstania świątyni, wobec braku wiarygodnych źródeł, przysparzał dotychczasowym autorom poważnych kłopotów. Stąd przy próbach datowania zabytku pojawiają się nieprecyzyjne odniesienia: druga połowa wiek XVII¹, czy wiek XVIII².

Obecnie bez specjalistycznych badań architektonicznych, uzupełnionych przyszłości również o badania archeologiczne w najbliższym otoczeniu zabytku, wątpliwości tych nie sposób definitywnie rozstrzygnąć.

1. Kult św. Justa a początki kościoła na górze Just w Tęgoborzu

Historycy początków chrześcijaństwa w Małopolsce skłonni są widzieć w św. Juście nie brata św. Świerada, lecz jego ucznia³. Św. Just czczony jest na Górze Św. Justa koło Tęgoborzy, a ślady tego kultu są stosunkowo wczesne, bowiem odnoszą się do roku 1374. Mimo to, o samym pustelniku niewiele wiadomo. Najwcześniejszy żywot świętego – pochodzący od Marcina Boroniusza z Jarosławia (z 1609 roku) – oparty jest, jak sam autor zaznacza, na relacji ludzi miejscowych. Miał więc być Just zakonnikiem reguły św. Romualda, uczniem i towarzyszem św. Barnaby. Ten wybitny kaznodzieja i znawca Pisma Świętego, pełen cnót niepospolitych, zmarł w obecności Świerada i Benedykta 9 lipca 1007 roku i pochowany został w kościele na górze Łobzowie⁴. Mimo poszukiwań w źródłach, Kapiszewski kościoła takiego nie odnalazł, dlatego też skłonny był identyfikować Łobzów z górą (i kościołem) w Juście koło Tęgoborza⁵. W kalendarzu liturgicznym św. Just łączony jest z Pięcioma Braćmi Polskimi, a jego święto wypada 12 listopada. Na skutek splotu najróżniejszych czynników postać św. Justa wiązana była i utożsamiana z żywotem św. Jodoka – pustelnika z Normandii, żyjącego w VII wieku – którego kult przyniesiony został do

¹ Por. Kornecki M., *Kościół Diecezji Tarnowskiej*, [w:] Rocznik Diecezji Tarnowskiej na rok 1972, Tarnów 1972, s. 376; tenże, *Kościół drewniane w Małopolsce. Zagadnienie uwarunkowań oraz systematyki typów i form architektury (od średniowiecza do XX wieku)*, Kraków 1999, s. 141, 285; *Zabytki sztuki w Polsce. Małopolska*. Praca zbiorowa pod red. Sławomira Brzezickiego i Joanny Wolańskiej, opieka naukowa: Wojciech Bałus i Dietmar Popp, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2016, s. 1431.

² Katalog zabytków sztuki w Polsce, t. 1, województwo krakowskie, pod. red. J. Szablowskiego, z. 10, *Powiat Nowosądecki*, oprac. A. Misiąg-Bocheńska, miasto Nowy Sącz oprac. T. Dobrowolski, Warszawa 1951, s. 8.

³ Por. S. Pietrzak, *Kościół w Tropiu jako naddunajecki ślad św. Świerada*, [w:] *Święty Świerad i jego czasy. Materiały z sympozjum naukowego w Tropiu 10-11 lipca 1998*, pod red. ks. S. Pietrzaka, Nowy Sącz 2001, s. 285, przyp. 20; tenże, *Św. Świerad z początek chrystianizacji w Małopolsce XI wieku*, [w:] *Dzieje Podkarpacia*, t. 5, *Początki chrześcijaństwa w Małopolsce*, Krosno 2001, s. 93.

⁴ H. Kapiszewski, *Tysiąclecie eremity polskiego. Świrad nad Dunajcem*, „Nasza Przeszłość”, (8), 1958, s. 66-67; tenże, *Eremita Świrad na ziemi rodzinnej*, „Nasza Przeszłość”, (23), 1966, s. 76, przyp. 29.

⁵ Kapiszewski, *Tysiąclecie eremity polskiego...*, s. 68.

modrzewiowy, na znacznej wysokości w pobliżu Dunajca. Ołtarzyk ładny zdobi wnętrze¹⁹. Nieco więcej uwagi krakowski uczone poświęcił zachowanej wówczas na zewnątrz kropielnicy kamiennej, którą słusznie zidentyfikował jako chrzcielnicę pochodzącą z dawnego kościoła parafialnego w Tęgoborzu: *Kropielnica zewnątrz kościoła przy wejściu, jest starą chrzcielnicą przeniesioną tu z Tęgoborzy, gdzie ją oglądał Łepkowski w r. 1851. Jest z piaskowca, ma kształt kielicha, podobna do łąckiej, tylko roboty grubszej, jakby chłopskiej. Na nodusie wyrzeźbiono 8 tarcz z herbami* (w dalszej części noty znajdują się przerzysy i identyfikacje poszczególnych herbów)²⁰.

1. Kościół w Tęgoborzu-Juście – widok od strony zachodniej. Fot. archiwalna ok. roku 1890 (wg Kornecki, *Kościół drewniane w Małopolsce...*, s. 141).

3. Wyniki oględzin architektonicznych i aktualna problematyka konserwatorska

W swym obecnym kształcie architektonicznym, kościół w Juście-Tęgoborzu przetrwał w stanie daleko przekształconym, zwłaszcza od strony zewnętrznej. Świątynia została wzniesiona z drewna jodłowego, w konstrukcji zrębowej, na kamiennym podmurowaniu. Składa się z niewielkiego prezbiterium, zwróconego kierunku północnym, zamkniętego trójboczną apsydą ołtarzową i nieco szerszej, niemal kwadratowej nawy, do której od frontu (czyli ściany południowej) w roku 1871, w konstrukcji słupowo-ryglowej (od zewnątrz szalowanej deską) dostawiono obszerną kruchtę. Starszą część świątyni (prezbiterium i nawę), nakrywa dach siodłowy, dwuspadowy, nad apsydą wielopołaciowy, jednokalenicowy, o wspólnej kalenicy i jednakowej wysokości nad nawą i prezbiterium, jednak o zróżnicowanej szerokości więzarów więźby dachowej.

¹⁹ Por. Stanisława Tomkowicza *Inwentarz powiatu sądeckiego...*, s. 256-257.

²⁰ Tamże, s. 257.

Małopolski przez osadników niemieckich, zaś do kościoła na Juście – przez krakowskich marków, którzy tu mieli swój klasztor⁶.

Początki architektonicznych fundacji na górze zwanej Justem koło Tęgoborza wiązać należy dopiero z przełomem XIV i XV stulecia. W 1400 roku, m.in. *Chebda de Rostin* herbu Pomian oraz jego żona Czochna – wznoszą na miejscu dawnej pustelni św. Justa na górze *Tangoborza* drewniany kościół i klasztor⁷, który wkrótce obejmują krakowski kanonicy św. Augustyna – zwani markami (*Fratres de Poenitentia Beatorum Martyrum*). Pietrzak utrzymuje, iż fundacji tej dokonać miał Chebda herbu Starykoń wraz z żoną Czochną⁸, w której imieniu autor ten dopatruje się Zochny⁹. Wiele wskazuje jednak na to, że fundacja ta dokonała się staraniem – wspomnianych w 1399 roku w Tropiu – Prokopa i Jana Chebdów herbu Pomian (nie zaś Starykoń), co zdaje się też potwierdzać kamienna chrzcielnica stojąca obecnie w kościele na Juście, która – choć wcześniej używana w kościele w Tęgoborzu – zawiera w swym programie heraldycznym herb Pomian, natomiast Staregokonia – nie posiada¹⁰. Wizytacja kardynała Jerzego Radziwiłła w roku 1595 podaje informację, iż kaplica p.w. św. Jodoka *jest sprofanowana zniszczona i obrabowana ze sprzętów kościelnych przez Andrzeja Tęgoborskiego*¹¹. Nieco w sprzeczności do tej informacji pozostaje wiadomość, którą podaje Kapiszewski, jakoby Klasztor i kościół OO. Marków na Juście – jak mają dowodzić akta procesu marków z [Cyrylem?] Chrzastowskim – miał być zniszczony przez arian, jednak dopiero w latach 1605-1611¹². Podane rozbieżności należy tłumaczyć chyba w taki sposób, iż u schyłku XVI wieku (przed 1696), kościół (nazywany kaplicą) został sprofanowany i obrabowany, jednak nie zniszczony. Ostateczne zniszczenie całego założenia (wraz kaplicą-kościołem i klasztorem) nastąpiło dopiero przed lub około roku 1605.

Obecny kościół wzniesiony został bezpośrednio na miejscu lub w pobliżu poprzedniego założenia, najpewniej dopiero po połowie XVII wieku¹³. Kilkudziesięcioletnia przerwa w funkcjonowaniu świątyni spowodowała, że nowy kościół został wzniesiony od podstaw i z całkowicie z nowego materiału. Wszystkie sprzęty kościelne zostały sprawione jako bezpośrednie (bliskie czasowo) następstwo tej fundacji, a starsze (drewniana rzeźba Matki Boskiej, czy dawna kamienna chrzcielnica) pozyskano z pewnością z kościoła parafialnego w Tęgoborzu. Jako *terminus ante quem* budowy nowej świątyni wskazać można

⁶ Tamże, s. 70-71.

⁷ S. Morawski, *Sądeckczyzna za Jagiellonów z miast spiskimi i księstwem oświęcimskim*, Kraków 1891, t. 2, s. 61, 362; W. Kumor, *Archidiakoniat sądecki. Opracowanie materiałów źródłowych do atlasu historycznego Kościoła w Polsce*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 8, 1964, s. 75.

⁸ Owa Czochna często później występuje w źródłach: w 1408 roku – *Czochna wdowa po Chebdzie z Tropsztyna* ma dać Ottonowi z Tworkowej i Mirosławowi z Nieszkowic jako zobowiązanie od kmieci w Białowodzie, płacących 6 grzywien rocznego czynszu. *Czochna Chebdzina* występuje dalej w 1409, zaś w 1411 roku – poręczając za dzieci – zastawia za 113 grzywien Ottonowi z Tworkowej wieś Białowodę i dwóch kmieci w Juście, z wyjątkiem dworu i ról dworskich w Białowodzie, por. hasło: *Białawoda*, [w:] *Słownik Historyczno-Geograficzny Województwa Krakowskiego w Średniowieczu*, t. 5, cz. 1, z. 1, s. 66.

⁹ Pietrzak, *Św. Świerad z początek chrystianizacji...*, s. 88, 93.

¹⁰ J. Kuczyńska, *Średniowieczne chrzcielnice kamienne w Polsce*, „Rocznik Historii Sztuki”, t. 14, 1984, s. 45-46; taż sama, *Średniowieczne chrzcielnice kamienne w Polsce. Katalog*, Lublin 1984, s. 89.

¹¹ Fragment wizytacji cytuje za Kumor, *Archidiakoniat sądecki...*, s. 75.

¹² Kapiszewski, *Tysiąclecie eremity polskiego...*, s. 69.

¹³ Lokalizację starszego założenia są w stanie dziś potwierdzić jedynie badania archeologiczne.

rok 1677¹⁴. Cechy stylowe nastawy ołtarzowej, z kopią wizerunku Matki Boskiej Częstochowskiej, również skłaniają by odnosić tę fundację najwcześniej do lat pięćdziesiątych lub sześćdziesiątych XVII stulecia.

Źródłowych informacji odnoszących się do tej świątyni zachowało się bardzo niewiele. W roku 1727 kościół określony został jako: *capella indecentissima parva* (czyli: kaplica niestosownie mała). Podano również informację jakoby: *niegdyś miała być kościołem parafialnym oraz że miejscowy kapłan odprawia w niej często służbę Bożą*¹⁵.

2. Kościół w Tęgorborzu-Juście w zainteresowaniach starożytników i konserwatorów zabytków XIX wieku

Walory architektoniczne świątyni i swoisty *genius loci* jej lokalizacji, spowodowały, iż od połowy wieku XIX cieszył się ona zainteresowaniem historyków, starożytników i konserwatorów zabytków. Jako pierwszy uwagę zwrócił na nią już w roku 1851 Józef Łepkowski. W niewydanych drukiem *Notach rękopiśmiennych*, cytowanych kilkadziesiąt lat później przez Stanisława Tomkowicza, znalazła się dość nieścisła informacja o zabytku: *Założenie jego łączy tradycya z osobą ś. Justa, brata Świerada. Stawiać go mieli Kameduli jako pustelnię*¹⁶.

W wydanym w roku 1882 trzecim tomie *Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, znalazło się obszerne hasło dotyczące przysiółka i folwarku Just w Tęgorborzu oraz informacja o kościele na wzniesieniu, który określono jako: *starożytny, drewniany spróchniały kościółek*¹⁷.

W roku 1891 Szczęsny Morawski w swym pomnikowym opracowaniu *Sądecczyzna*, zamieścił informację o św. Juście i fundacji klasztoru kanoników reguły św. Augustyna koło Tęgorborzy: *ś. Just pod koniec X w. miał należeć do ich zakonu. R. 1399 Chebda z Rożnowa albo z Tropia miał wystawić klasztor na górze, kędy w pustelni przebywał ś. Just*¹⁸.

Kościół na górze Św. Justa wizytował dwukrotnie galicyjski Urzędowy Ck Konserwator Zabytków Starożytności dr Stanisław Tomkowicz. Pierwszy jego pobyt miał miejsce 15 września 1891 roku, kolejny 17 maja 1892. W swych materiałach rękopiśmiennych sporządzonych w terenie (ostatnio w całości wydanych drukiem), o samym kościele Tomkowicz napisał niewiele: *Just – folwark należący do Tęgorborzy. Na górze tejże nazwy, na północ, o blisko 2 kilom. od Tęgorborzy, kościółek ś. Justa, jest kaplicą publiczną, w której odprawia się nabożeństwo. Kościółek ma być starszy od paraf. w Tęgorborzy. Założenie jego łączy tradycya z osobą ś. Justa, brata Świerada [...]. Budynek niewielki,*

¹⁴ Na obrazie św. Justa zachowanym w zwieńczeniu nastawy ołtarzowej, zachowała się inskrypcja fundacyjna: *IAN BORA PRZEWOZNYK ZE ZBYSZYC ANO DNI 1677*. Zob. Stanisława Tomkowicza *Inwentarz powiatu sądeckiego. Z rękopisów Autora wydali i własnymi komentarzami opatrzyli Piotr i Tadeusz Łopatkiewiczowie*, Muzeum Narodowe w Krakowie, Kraków 2007, t. 1, s. 257, przyp. 1290.

¹⁵ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, rkps AV 23: *Visitatio archidiaconatus Cracoviensis per illustrissimum et reverendissimum dominum Michaelem de Magna Kunice Kunicki episcopum Arsonensem suffraganeum et archidiaconum pro tunc Cracoviensem annis infrascripti per acta*. Fragment wizytacji cytuje za Kumor, *Archidiaconat sądecki...*, s. 75.

¹⁶ Por. Stanisława Tomkowicza *Inwentarz powiatu sądeckiego...*, s. 256.

¹⁷ *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 3, pod red. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, Warszawa 1882, s. 639.

¹⁸ Morawski, *Sądecczyzna...*, t. 2, s. 61, 362.

2. Kościół w Tegoborzu-Juście – widok od strony zachodniej – stan obecny. Fot. P. Łopatkiewicz

Więźba dachowa, utrzymana w uproszczonej konstrukcji storczykowej, pochodzi bez wątplenia z czasów budowy. Do prezbiterium, od strony wschodniej, przylega niewielka zakrystia konstrukcji zrębowej, nakryta dachem pulpitowym, sięgającym poniżej okapu dachu prezbiterium, w narożniku północno-wschodnim wzmocniona kamienną, murowaną przyporą. Ściana szczytowa nawy, szalowana deskowaniem, przytwierdzona bezpośrednio do ostatniego wiązara więźby dachowej, wyposażona została w ażurową nadwieszoną galerię, kryjącą pierwotnie dzwonek sygnaturki. Kruchta południowa kryta dachem siodłowym, dwuspadowym, od frontu zakończonym trójkątnym, deskowanym szczytem, typu przyczółkowego, z szerokim okapem u podstawy. W kalenicy dachu kruchty w roku 1930 zamocowano neobarokową wieżyczkę na sygnaturkę z ażurową latarnią na kolumnkach²¹.

Wnętrze doświetlane jest trzema oknami, z których dwa zlokalizowano w ścianie zachodniej nawy, jedno w ścianie zachodniej prezbiterium. Otwory okienne konstrukcji ramowej, z fazowanymi od wnętrza węgarami, zamknięte są lukami odcinkowymi, ciosanymi w belce naproża. Podobnie opracowany został portal wejścia głównego, wyposażony w dawne skrzydło drzwiowe z kowalskimi okuciami.

Wzdłuż południowej ściany nawy, nad wejściem głównym, zlokalizowano galerię chóru muzycznego, wspartą na poziomo ustawionych belkach (obecnie podpartych na dwóch nowszych słupach), wyposażonej w prosty deskowany parapet. We wschodniej ścianie zakrystii istniało niewielkie, okratowane okienko, które najpewniej około roku 1930 lub dopiero po II wojnie światowej, zastąpiono istniejącym obecnie otworem drzwiowym, prowadzącym bezpośrednio do wnętrza zakrystii. Pierwotnie zakrystia dostępna była jedynie od wnętrza, poprzez otwór drzwiowy zlokalizowany we wschodniej ścianie prezbiterium.

²¹ Wieżyczki na sygnaturkę nie rejestruje jeszcze fotografia wykona w latach dwudziestych XX wieku. Por. *Stanisława Tomokowicza Inwentarz zabytków powiatu sądeckiego*, t. 2, s. 744, il. 366.

3. Kościół w Tegoborzu-Juście – widok od strony wschodniej – stan ok. 1920. Fot. Instytut Sztuki PAN w Warszawie, bez syg.

4. Kościół w Tegoborzu-Juście – widok od strony południowo-wschodniej – stan obecny. Fot. P. Łopatkiewicz

5. Ciesielska dekoracja architektoniczna belki tęczowej. Fot. P. Łopatkiewicz

6. Ciesielska dekoracja architektoniczna górnej belki przegrody tęczowej. Fot. P. Łopatkiewicz

Prezbiterium od nawy oddziela skromna przegroda tęczowa, typu prostokątnego, składająca się z profilowanej belki tęczowej (fot. 5) i wyposażonej w identyczny profil belki podstropowej, wspartej na dwóch prostych kroksztynach (fot. 6). Detal ciesielski przegrody,

stanowi świadome nawiązanie do tradycji ciesielstwa późnośredniowiecznego, być może naśladował dekorację belki tęczowej dawnego średniowiecznego kościoła w Tęgoborzy²².

Wnętrze nawy i prezbiterium nakryte jest obecnie stropem płaskim, wykonanym z szerokich desek, przytwierdzonych do belek stanowiących podstawę więźarów więźby dachowej jako ich podsiębitka. Profilowana belka podstropowa zachowana w strefie przegrody podstropowej (fot. 6) wskazuje jednak, iż pierwotnie wnętrze kościoła nakrywał przypuszczalnie strop belkowy, z belkami stropowymi przeznaczonymi do ekspozycji we wnętrzu. Na belkach tych leżało niegdyś deskowanie stanowiące podłogę części strychowej²³. Zachowaną obecnie podsiębitkę wykonano jak się zdaje dopiero podczas przebudowy kościoła prowadzonej w roku 1871.

7. Kościół w Tęgoborzu-Juście – widok w kierunku chóru muzycznego, fot. P. Łopatkiewicz

²² W drugiej połowie XVII wieku, a więc w trakcie budowy kościoła na Juście, w centrum wsi istniał jeszcze drewniany kościół Św. Mikołaja, pochodzący z końca XV wieku, wzmiankowany w drugiej połowie XV wieku przez Długosza.

²³ Podobne rozwiązania w kościelnej architekturze drewnianej późnego średniowiecza zdarza się niezmiernie rzadko. W skromnych fundacjach sakralnych okresu nowożytnego, realizowanych przez na poły tylko profesjonalne warsztaty ciesielskie, stropy belkowe występowały równie często jak stropy płaskie z podsiębitką. Do około 1920 roku w miejscowości Rogi koło Krosna, istniał niewielki filialny kościół Św. Anny, wzniesiony w XVII stuleciu. Fotografia wnętrza wykonana tuż przed jego rozbiórką pokazuje galerię chóru muzycznego a nad nią konstrukcję pierwotnego stropu belkowego, zob. *Stanisława Tomkowicza Inwentarz powiatu krosnieńskiego. Z rękopisów Autora wydali i własnymi komentarzami opatrzyli Piotr i Tadeusz Łopatkiewiczowie*, Muzeum Narodowe w Krakowie, Kraków 2005, s. 362, il. 220.

8. Wnętrze drewnianego kościoła Św. Anny w Rogach k. Krosna – z widocznym stropem belkowym zachowanym nad galerią chóru muzycznego. Fot. archiwalna ok. 1920, w zbiorach Instytutu Historii Sztuki UJ

Zabytek nasz został poddany poważnym przekształceniom kilkakrotnie. Po raz pierwszy w roku 1871. Wówczas prócz dobudowania obszernej kruchty od strony południowej, na znacznym obwodzie ścian świątyni (przypuszczalnie ze względu na zły stan zachowania budulca), wycięto podwalinę i pierwsze trzy belki zrębu. W ich miejsce, być może na nowym fundamencie, wykonano wysoką kamienną podmurówkę, sięgającą ok. 100-120 cm powyżej poziomu terenu (fot. 1). Zabieg ten dotknął ściany zachodniej nawy i prezbiterium, ścian apsydy prezbiterium i północnej ściany zakrystii, aż do jej narożnej przypory. W toku prac ściany nawy i prezbiterium zostały wówczas wzmocnione drewnianymi lisicami, spiętymi kowalskimi śrubami. W roku 1871 (o ile nie wcześniej), wykonano również obecną podsiębitkę stropu. Przypuszczalnie w latach 90-tych XIX wieku, lub nieco później, zniszczone pokrycie gontowe dachu wymienione zostało na nowy gont.

Kolejne poważne prace przeprowadzono w roku 1930. Wówczas na gontowe pokrycie dachowe została założona blacha stalowa²⁴. Istotnym przekształceniom poddano również sylwetę kruchty południowej. Na kalenicy dachu osadzona została baniasta wieżyczka sygnaturki. W toku prac realizowanych w latach 30-tych wymieniono również w całości deskowy szalunek zewnętrzny. Niekorzystne przekształcenia kontynuowane były po II wojnie światowej. Pod okapem dachu pojawiły się rynny i rury spustowe, a zaczepy belek stropowych zostały fatalnie zaszalowane deską. Podobny los spotkał również profilowane gzymsy zachowane pod okapem dachu prezbiterium i nawy. Jedną z ostatnich zmian wprowadzonych w kościele było wykonane w jego wnętrzu marmurowej posadzki, którą

²⁴ Pod tym blaszanym pokryciem dachowym zachowało się jeszcze starsze pokrycie gontowe.

ułożona na nowej wylewce, znacznie powyżej poziomu dolnej krawędzi drewnianej podwaliny, zachowanej jeszcze na całym odcinku ściany wschodniej.

4. Kluczowe elementy wyposażenia wnętrza

Kościół w Tęgoborzu-Juście zachował w swym wnętrzu zespół dawnego wyposażenia wnętrza. Część z tych elementów, została ufundowana dla tej świątyni, część została przeniesiona z dawnego kościoła parafialnego Św. Mikołaja w Tęgoborzu.

4.1 Nastawa ołtarza głównego

Nastawa ołtarza głównego została ufundowana przypuszczalnie bezpośrednio po wzniesieniu obecnej świątyni, najpewniej w latach 60-tych XVII wieku. Jednoosiowe retabulum, o czarnej kolorystyce imitującej marmur dębnicki, flankowane kolumnami o gładkich trzonach, ozdobione jest mięsistymi uszakami skomponowanymi z ornamentu małżowinowo-chrząstkowego (fot. 9). Jego ozdobą jest obraz, umieszczony w strefie środkowej, malowany na płótnie (naciągniętym na deskę): *Matka Boska Częstochowska*, stanowiący jedną z licznych kopii wizerunku jasnogórskiego, który popularność zyskał zwłaszcza po nieudanym oblężeniu twierdzy częstochowskiej przez Szwedów w roku 1655.

W zwieńczeniu nastawy, między elementami przerwanego przyczółka zamontowano obraz *św. Justa* (fot. 10), ufundowany jak wiemy w 1677 roku Jana Bora przewoźnika na Dunajcu, pochodzącego z pobliskich Zbyszyc²⁵.

9. Nastawa ołtarza głównego. Fot. P. Łopatkiewicz 10. Obraz św. Justa. Fot. P. Łopatkiewicz

4.2 Gotycka rzeźba Matki Boskiej z Dzieciątkiem

Rzeźba Matki Boskiej z Dzieciątkiem, ujawniona w roku 1958 przez Mariana Korneckiego²⁶, należy do wartościowych przykładów rzeźby krakowskiej z lat 70-tych XV

²⁵ U stóp świętego namalowano pomniejszone postacie fundatora, jego żony i córki

²⁶ Por. M. Kornecki, *Nieznane zabytki rzeźby gotyckiej w województwie krakowskim*, „Wiadomości Konserwatorskie”, t. 5, 1958, s. 76-77, il. 45; tenże, *Kościół Diecezji Tarnowskiej...*, s. 376; *Stanisława Tomkowicza Inwentarz powiatu sądeckiego...*, s. 257, przyp. 1290.

stulecia (fot. 11), którą pośrednio łączyć można z działalnością otoczenia warsztatu Mistrza ołtarza Trójcy Świętej z katedry na Wawelu²⁷. Figura wys. ok. 120 cm, w części polichromowana, w części zaś srebrzana, poddawana była kilkakrotnym pracom konserwatorskim, w wyniku których pierwotny kształt artystyczny dzieła został niestety istotnie zmieniony. Obecnie wymaga ona podjęcia profesjonalnej konserwacji.

11. Gotycka rzeźba Matki Boskiej z Dzieciątkiem ok. 1470. Fot. P. Łopatkiewicz

4.3 Kamienna późnogotycka chrzcielnica

Kropielnica kamienna ustawiona w końcu wieku XIX na zewnątrz kościoła, obecnie ustawiona we wnętrzu nawy, przy ścianie wschodniej, pod amboną, to bez wątpienia dawna chrzcielnica wycofana w okresie nowożytnym z kościoła Św. Mikołaja w Tęgoborzu i przeniesiona wówczas do kościółka na Juście (fot. 12). Pierwszą informację o chrzcielnicy kościoła w Juście przedstawił Tomkowicz na posiedzeniu Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej w dniu 28 czerwca 1892 roku²⁸. Wysokość chrzcielnicy wynosi 86 cm, a maksymalna szerokość 51 cm, piaskowiec jest silnie zwietrzały, a powierzchnia chrzcielnicy posiada liczne uszkodzenia mechaniczne. Powyżej arkadowego fryzu czary,

²⁷ Problematyka rzeźby tego czasu była w ostatnim czasie przedmiotem obszernego studium Dobrosławy Horzeli, jednak rzeźba z kościoła na Juście, nie znalazła się w tym opracowaniu, por. D. Horzela, *Późnogotycka rzeźba drewniana w Małopolsce około 1440-1477*, Kraków 2012.

²⁸ *Z protokołów posiedzeń Grona*, [w:] Teka Grona Konserwatorów Galicji Zachodniej, t. 1, 1900, s. s. 107; Katalog zabytków sztuki w Polsce..., s. 8.

zdobionego motywem trójliścia, znajduje się pas minuskułowej inskrypcji gotyckiej, obecnie silnie zatartej, z której odczytać można jedynie pojedyncze litery. W dolnej części, na stopie, znajduje się duży motyw zdobniczy w postaci plecionki dwutaśmowej, a nad nią pas minuskułowej inskrypcji: *anno d[omi]ni 1534*.

Według Jadwigi Kuczyńskiej, spośród ośmiu herbów można rozpoznać najwyżej sześć. Mają to być herby: Orzeł Królestwa Polskiego (?), Prus (?), Niesobia, Pomian, Topór i Odrowąż²⁹. Zdaniem autorki herby te należą do rodów rozsiedlonych na Sądecczyźnie, trudno jednak określić do kogo imiennie się odnoszą. Można tylko przypuszczać, że herb Pomian upamiętniać może fundację klasztoru w Juście, której mieli dokonać Chebdowie z Tropia, zaś herb Niesobia należeć mógł do Kępieńskich (*vel* Kempieńskich), właścicieli sąsiednich Zbyszyc.

12. Późnogotycka chrzcielnica kamienna z 1534 roku. Fot. P. Łopatkiewicz

²⁹ Por. Kuczyńska, *Średniowieczne chrzcielnice kamienne w Polsce...*, s. 45-46; też sama, *Średniowieczne chrzcielnice kamienne w Polsce. Katalog...*, s. 89, il. 81, kat. 251.

HISTORIA OBIEKTU

Obecny kościół wzniesiony został najpewniej dopiero po połowie XVII wieku. Kościół drewniany w konstrukcji zrębowej, jednonawowy z wielobocznie zamkniętym prezbiterium. Więźba dachowa o konstrukcji storczykowej pochodzi bez wątpienia z czasów budowy.

Do prezbiterium, od strony wschodniej przylega niewielka zakrystia o konstrukcji zrębowej nakryta dachem pulpitowym, sięgającym poniżej okapu dachu prezbiterium. W narożniku północno-wschodnim wzmocniona kamienną, murowaną przyporą. Ściana szczytowa nawy, szalowana deskowaniem przytwierdzonym bezpośrednio do ostatniego wiązara więźby dachowej wyposażona została w ażurową nadwieszoną galerię kryjącą pierwotnie dzwonek sygnaturki. Kruchta południowa kryta dachem siodłowym, dwuspadowym, od frontu zakończonym trójkątnym, deskowanym szczytem typu przyczółkowego, z szerokim okapem u podstawy. W kalenicy dachu kruchty w roku 1930 zamocowano neobarokową wieżyczkę na sygnaturkę z ażurową latarnią na kolumnienkach.

Wnętrze doświetlane jest trzema oknami, z których dwa zlokalizowano w ścianie zachodniej nawy, jedno w ścianie zachodniej prezbiterium. Otwory okienne konstrukcji ramowej z fazowanymi od wnętrza węgarami zamknięte są łukami odcinkowymi, ciosanymi w belce nadproża. Podobnie został opracowany portal wejścia głównego, wyposażony w dawne skrzydło drzwiowe z kowalskimi okuciami.

Wzdłuż południowej ściany nawy, nad wejściem głównym, zlokalizowano galerię chóru muzycznego, wspartego na poziomo wstawionych belkach (obecnie podpartych na dwóch nowszych słupach), wyposażonej w prosty deskowany parapet. We wschodniej ścianie zakrystii istniało niewielkie, okratowane okienko, które najpewniej około roku 1930 lub dopiero po II wojnie światowej zastąpiono istniejącym obecnie otworem drzwiowym prowadzącym bezpośrednio do wnętrza zakrystii. Pierwotnie zakrystia dostępna była jedynie od wnętrza poprzez otwór drzwiowy zlokalizowany we wschodniej ścianie prezbiterium.

Prezbiterium od nawy oddziela skromna przegroda tęczowa typu prostokątnego, składająca się z profilowanej belki tęczowej i wyposażonej w identyczny profil belki podstropowej, wspartej na dwóch prostych kroksztynach. Detal ciesielski przegrody stanowi świadome nawiązanie do tradycji ciesielstwa późnośredniowiecznego, być może naśladował dekorację belki tęczowej dawnego średniowiecznego kościoła w Tęgoborzy.

Wnętrze nawy i prezbiterium nakryte jest obecnie stropem płaskim, wykonanym z szerokich desek, przytwierdzonych do belek stanowiących podstawę więzarów więźby dachowej jako ich podsiębitka. Profilowana belka podstropowa zachowana w strefie przegrody podstropowej wskazuje jednak, iż pierwotnie wnętrze kościoła nakrywał przypuszczalnie strop belkowy z belkami stropowymi przeznaczonymi do ekspozycji we wnętrzu. Na belkach tych leżało niegdyś deskowanie stanowiące podłogę części strychowej. Zachowaną obecnie podsiębitkę wykonano jak się zdaje dopiero podczas przebudowy kościoła prowadzonej w roku 1871.

Kościół został poddany poważnym przekształceniom kilkakrotnie. Po raz pierwszy w 1871r. Wówczas prócz dobudowania obszernej kruchty od strony południowej,

na znacznym obwodzie ścian świątyni (przypuszczalnie ze względu na zły stan zachowania budulca) wycięto podwalinę i pierwsze trzy belki zrębu. W ich miejsce, być może na nowym fundamencie wykonano wysoką kamienną podmurówkę sięgającą ok. 100-120 cm powyżej poziomu terenu. Zabieg ten dotknął ściany zachodniej nawy i prezbiterium, ścian absydy prezbiterium i północnej ściany zakrystii, aż do jej narożnej przypory. W toku prac ściany nawy i prezbiterium zostały wówczas wzmocnione drewnianymi lisicami, spiętymi kowalskimi śrubami. W roku 1871 (o ile nie wcześniej) wykonano również obecną podsiębitkę stropu. Przypuszczalnie w latach 90-tych XIX wieku lub nieco później zniszczone pokrycie gontowe dachu zostało wymienione na nowy gont.

Kolejne poważne prace przeprowadzono w roku 1930. Wówczas na gontowe pokrycie dachowe została założona blacha stalowa. Istotnym przekształceniom poddano również sylwetkę kruchty południowej. Na kalenicy dachu osadzona została baniasta wieżyczka sygnaturki. W toku prac realizowanych w latach 30-tych wymieniono również w całości deskowy szalunek zewnętrzny.

Niekorzystne przekształcenia kontynuowane były po II wojnie światowej. Pod okapem dachu pojawiły się rynny i rury spustowe, a zaczepy belek stropowanych zostały fatalnie zaszalowane deską. Podobny los spotkał również profilowane gzymsy zachowane pod okapem dachu prezbiterium i nawy. Jedną z ostatnich zmian wprowadzonych w kościele było wykonanie w jego wnętrzu marmurowej posadzki, którą ułożono na nowej wylewce, znacznie powyżej poziomu dolnej krawędzi drewnianej podwaliny, zachowanej jeszcze na całym odcinku ściany wschodniej.

W latach 2019-2022 zostały przeprowadzone prace konserwatorskie przy zewnętrznych ścianach kościoła wraz ze stolarką okienną. Zostały wzmocnione fundamenty kościoła, zakonserwowana kamienna podmurówka i wykonane obejście budynku.

STAN ZACHOWANIA OBIEKTU

Blacha, którą pokryty jest dach, jest szczelna i nieuszkodzona. Wymagana jest konserwacja jej powierzchni, na której farba, którą była pokryta, uległa zniszczeniu, i odkryta jest powierzchnia metalu, powodując korozję. Kościół ze względu na swoje położenie (na szczycie góry) narażony jest na silne działanie wiatru oraz mocne nasłonecznienie, co spowodowało zniszczenie warstwy zabezpieczającej powierzchnię dachu.

Również deski szalunkowe ścian szczytowych narażone na zmiany warunków atmosferycznych uległy mocnemu zniszczeniu. Deski są zmurszałe, popękane i nieszczelne.

W analogicznym stanie zachowania jest metalowa wieża kościoła oraz drewniana sygnaturka.

Elementy drewniane więźby dachowej, podsufitki, sygnaturki oraz desek szalunkowych są mocno zaatakowane przez żerujące drewnojady.

Cokół kamienny wewnątrz kościoła znajdujący się na ścianie północnej oraz północno-wschodniej prezbiterium pokryty jest warstwą zaprawy cementowej, co powoduje blokadę przepływu powietrza i korozję kamienia.

Konieczna jest wymiana uszkodzonych, powyginanych rynien, które utrudniają odpływ wody opadowej.

WNIOSKI I ZAŁOŻENIA KONSERWATORSKIE

Planowane jest przeprowadzenie prac konserwatorskich przy pokryciu dachu z blachy metalowej, desek szalunkowych ścian szczytowych, podsufitki oraz więźby dachowej oraz wieży i sygnaturki, a także cokołu kamiennego wewnątrz kościoła.

Pokrycie dachowe wykonane z blachy ocynkowanej zostanie oczyszczone mechanicznie z warstw kruszącej się i odpadającej farby. Oczyszczone zostaną miejsca skorodowane do osiągnięcia czystej powierzchni metalu. Zostanie dokonany dokładny przegląd mocowań blachy i ewentualnie uzupełnione będą wszystkie elementy poluzowane. Następnie powierzchnia metalowa zabezpieczona będzie farbą zabezpieczającą w celu uniknięcia korozji.

Te same czynności j.w. wykonane będą przy wieży kościoła, która również pokryta jest tą samą blachą ocynkowaną.

Fragmenty drewniane: deski szalunkowe ścian szczytowych i podsufitki oraz sygnaturki i więźby dachowej zostaną oczyszczone z brudu i innych nawarstwień. Proponuje się usunięcie desek szalunkowych w celu ich zakonserwowania oraz umożliwienia dostępu do belek zrębowych budynku kościoła, które również muszą być poddane zabiegom konserwatorskim.

Przy wszystkich elementach drewnianych zostanie przeprowadzony zabieg dezynfekcji i dezynsekcji. Użyty zostanie środek owadobójczy, mocno penetrujący – Hylotox. W przypadku konieczności wzmocnienia strukturalnego drewna zastosowany zostanie Hekol w acetonie z dodatkiem środka biobójczego 4-chloro-meta-krezolu metodą wielokrotnego powlekania.

Deski szalunkowe oraz inne elementy drewniane i konstrukcyjne zostaną oczyszczone z brudu, usunięte będą gwoździe, haki itp., a z ich lica zostaną zdjęte wszystkie wtórne warstwy malarskie. Proponuje się wykorzystanie tych samych desek szalunkowych w zależności od ich stanu zachowania. Deski bardzo zniszczone powinny być zastąpione nowymi zabezpieczonymi przed drewnojadami. Decyzję o zakresie wymiany elementów drewnianych na nowe zostaną podjęte po ocenie ich stanu zachowania komisyjnie w obecności przedstawicieli Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków. Uszkodzone i zniszczone fragmenty drewna uzupełnione będą drewnianymi wstawkami.

Po wykonaniu tych zabiegów deski szalunkowe zostaną ponownie zamontowane na ścianach budynku kościoła. Wszystkie elementy drewniane zostaną zaimpregnowane impregnatem do drewna firmy Remmers.

Przewiduje się usunięcie cementowych zapraw z kamiennego cokołu wewnątrz kościoła. Zabiegi techniczne polegać będą na odczyszczeniu kamienia (po usunięciu cementowej skorupy z jego powierzchni), odsoleniu i wzmocnieniu strukturalnym osłabionych miejsc. Ubytki wypełnione będą kamieniem o podobnej strukturze. Opracowanie estetyczne omówione zostanie w trakcie prac w obecności komisji konserwatorskiej.

Proponuje się pozostawienie odsłoniętego wątku kamiennego z opracowanymi fugami.

Prace zakończy wykonanie dokumentacji konserwatorskiej opisowej i fotograficznej.

PROGRAM PRAC KONSERWATORSKICH

I Deski szalunkowe, podsufitka, więźba dachowa, sygnaturka

1. Demontaż desek szalunkowych
2. Oczyszczenie elementów drewnianych – mechanicznie i chemicznie (środki do usuwania powłok malarskich np. Skansol)
3. Dezynsekcja drewna – Hylotox
4. Dezynsekcja drewna – Preventol, 4-chloro-meta-krezol
5. Impregnacja drewna – Hekol w acetonie
6. Impregnacja powierzchni drewna – impregnat firmy Remmers
7. Wymiana uszkodzonych elementów na nowe, wykonanie wstawek drewnianych (fleki, wstawki, kity drzewne)
8. Montaż desek szalunkowych

II Cokół kamienny na wnętrzu kościoła

1. Skucie tynku cementowego
2. W wypadku podjęcia decyzji o ponownym położeniu tynku użyty zostanie tynk hydrofobowy firmy Remmers
3. W wypadku podjęcia decyzji o pozostawieniu eksponowanego wątku kamiennego kamień zostanie poddany następującym zabiegom:
 - a. oczyszczenie kamienia,
 - b. odsolenie – kompresy (lignina + woda zdemineralizowana),
 - c. uzupełnienie brakujących fragmentów kamienia,
 - d. hydrofobizacja kamienia – Funcosil WS,
 - e. uzupełnienie szczelin pomiędzy kamieniami – fuga, zaprawa spoinowa firmy Remmers.

III Pokrycie dachu, więźba

1. Oczyszczenie mechaniczne powierzchni metalowej dachu
2. Zabezpieczenie blachy przed korozją środkiem chemicznym antykorozyjnym
3. Pokrycie dachu farbą „Sigma” specjalną na blachę ocynkowaną

IV Wymiana rynien na nowe

V Wykonanie dokumentacji konserwatorskiej opisowej i fotograficznej

Fot. 1 Tęgoborze. Kościół p.w. Narodzenia NMP na górze św. Justa
– widok od strony północno-zachodniej

Fot.2 Tęgoborze. Kościół p.w. Narodzenia NMP na górze św. Justa
– widok od strony południowo-zachodniej

Fot. 3 Tęgorz. Kościół p.w. Narodzenia NMP na górze św. Justa
– widok od strony północnej

Fot. 4 Tęgorz. Kościół p.w. Narodzenia NMP na górze św. Justa
– fragment kościoła od strony północnej

Fot. 5 Tęgoborze. Kościół p.w. Narodzenia NMP na górze św. Justa
– wieża kościoła

Fot. 6 Tęgoborze. Kościół p.w. Narodzenia NMP na górze św. Justa
– fragment dachu z sygnaturką

Fot. 7 Tęgoborze. Kościół p.w. Narodzenia NMP na górze św. Justa
– fragment dachu z wieżą i sygnaturką

Fot. 8 Tęgoborze. Kościół p.w. Narodzenia NMP na górze św. Justa
– detal

Fot. ŚTęgoborze. Kościół p.w. Narodzenia NMP na górze św. Justa
– detal

Fot. 40 Tęgoborze. Kościół p.w. Narodzenia NMP na górze św. Justa
– cokół we wnętrzu kościoła

Fot. 41 Tęgoborze. Kościół p.w. Narodzenia NMP na górze św. Justa
– cokół we wnętrzu kościoła